

Nada Bulić, Maria Mariola Glavan

Lustration Rituals in Ancient Rome and Cosmogonic Myth

Nada Bulić
University of Zadar
Department of Classical Philology
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
CROATIA, 23000 Zadar
nbulic@unizd.hr

Maria Mariola Glavan
University of Zadar
Department of Classical Philology
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
CROATIA, 23000 Zadar
mglavan1@unizd.hr

UDC: 255.6-172.2
2-537:59

Review article

Received: 14 May 2019

Accepted: 7 June 2019

Abstract

Lustration rituals in Rome have long been considered rituals of purification. In this paper the authors argue that lustration rituals may be considered foundational rites in which elements of the Indo-European cosmogonic myth is re-enacted. Several types of lustration rituals will be examined using textual evidence found in the works of ancient authors, the

Obredi lustracije u antičkom Rimu i kozmogonijski mit

Nada Bulić
Sveučilište u Zadru
Odjel za klasičnu filologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR, 23000 Zadar
nbulic@unizd.hr

Maria Mariola Glavan
Sveučilište u Zadru
Odjel za klasičnu filologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR, 23000 Zada
mglavan1@unizd.hr

UDK: 255.6-172.2
2-537:59

Pregledni članak

Primljeno: 14. 5. 2019.

Prihvaćeno: 7. 6. 2019.

Sažetak

Obredi lustracije u Rimu već dugo se smatraju obredima pročišćenja. U ovome članku autori iznose tezu da se obredi lustracije mogu smatrati obredima utemeljenja u kojima se iznova oživljavaju elementi indoeuropskog kozmogonijskog mita. Na temelju tekstualnih dokaza nađenih u djelima antičkih autora analizira se nekoliko vrsta lustrativnih obreda,

most important of which is the *Suovetaurilia*. Comparisons to the Vedic *aśvamedha* and reconstructed Slavic mythical texts are also included. Significant elements include animal sacrifice, the leading of animals in a circle and ritual dances.

Keywords: Suovetaurilia, lustration, aśvamedha, animal sacrifice, cosmogonic myth

od kojih je najvažniji *suovetaurilia*. Razmatraju se i usporedbe s vedskom *aśvamedhom* i rekonstruirani tekstovi slavenskih mitova. Bitni elementi su životinjska žrtva, vođenje životinja ukруг i obredni ples.

Ključne riječi: Suovetaurilia; lustracija; aśvamedha; životinjska žrtva; kozmogonijski mit

Introduction

Lustration rituals are a salient feature of Roman religious culture, many aspects of which are still not well understood. Several types of lustration rituals were recorded in Rome under different names, each generally linked to a festival. These rites were, as was the Roman way, performed in a very specific manner. Fortunately, extant textual sources contain descriptions which allow us to at least partially reconstruct the rites of lustration rituals.

In this paper the authors compare several types of lustration rituals from Ancient Rome in order to determine which ritualistic elements are common to all of them. The types of lustration that will be discussed are the rituals involving the following: *Suovetaurilia*, *Ambarvalia*, *Palilia*, *Ambilustrium* and *Amburbium*, with the main focus on the *Suovetaurilia*, as the best described of the rituals. Using primary sources from Antiquity, the aforementioned rituals will be examined and compared in order to discern elements common to Roman rituals of lustration. A further comparison to texts from other Indo-European speaking cultures will illustrate that the *lustrum* or *lustratio* is at its root, in fact, not a ritual of purification, but of foundation, one in which elements of the Indo-European cosmogonic myth is ritually re-enacted, in order to bring order to chaos, with the purificatory aspect being secondary.

Primary sources are those sources which date to Antiquity, in our case from the Roman world, and are written in Latin. All primary sources cited in this paper will be quoted in the original Latin, with an English translation cited in the footnotes; when a satisfactory translation was not available, the authors of this paper translated the text themselves. There are no preserved ancient texts that are dedicated to the topic of lustration per se; in general, there are in fact many aspects of Roman religious rites that remain murky to this day due to a lack of textual evidence that might elucidate the matter at hand. However, there are many preserved texts that describe festivals in which lustration rites play a part, as well as the rites themselves. These, then, form the body of our primary literature, with Cato the Elder and Virgil offering the most pertinent descriptions pertaining to the topic at hand.

The secondary sources consulted are listed in the works cited, and include breakthrough works on the reconstruction of the Slavic mythological world such as those by eminent Croatian scholars Radoslav Katičić and Vitomir Belaj, as well as modern works on Indo-European poetics and comparative mythology from such scholars as Calvert Watkins, Martin West, and Jaan Puhvel.

Uvod

Obredi lustracije jedno su od istaknutih obilježja rimske religijske kulture, a mnogi od njihovih aspekata još uvijek nisu najjasniji. U Rimu je pod različitim nazivima zabilježeno nekoliko vrsta lustrativnih obreda, a svaki se uglavnom povezuje s nekom svetkovinom. Prema rimskom običaju ti su se obredi izvodili na vrlo specifičan način. Srećom, ostali su nam tekstualni izvori s opisima koji nam omogućavaju da barem dijelom rekonstruiramo značajke lustrativnih obreda.

U ovome članku autori uspoređuju nekoliko vrsta lustrativnih obreda iz antičkog Rima kako bi se odredilo koji su im obredni elementi svima zajednički. Razmatrane vrste lustracije odnose se na sljedeće obrede: *suovetaurilia*, *ambarvalia*, *palilia*, *ambilustrium* i *amburbium*. Pritom se naglasak ponajprije stavlja na *suovetaurilije* kao najbolje opisani od spomenutih obreda. Uz pomoć primarnih izvora iz antike navedeni se obredi analiziraju i uspoređuju kako bi se razlučili elementi zajednički rimskim obredima lustracije. Dodatnom usporedbom s tekstovima iz drugih kultura s indoeuropskog govornog područja nastoji se dokazati da *lustrum* ili *lustratio* prema svom podrijetlu zapravo nije obred pročišćenja nego utemeljenja, u kojem se obredno uprizoruju elementi indoeuropskog kozmogonijskog mita kako bi se u kaos doveo red, pri čemu je aspekt pročišćenja tek od sporednog značenja.

Primarni izvori su izvori koji potječu iz antike, u našem slučaju iz rimskoga svijeta, a pisani su na latinskom. Svi primarni izvori citirani u ovome članku navode se u izvornom latinskom tekstu, dok se u bilješkama daje njihov engleski prijevod (članak je u izvorniku pisan na engleskom jeziku, pa se u njegovom hrvatskom prijevodu tu daju odgovarajući citati iz prijevoda tih tekstova objavljenih na hrvatskom jeziku, ako ih ima, što je u bilješkama i naznačeno – *op. prev.*). Tamo gdje nije bilo zadovoljavajućeg prijevoda, autori ovoga članka tekst su preveli sami (a njihov engleski prijevod preveden je na hrvatski – *op. prev.*). Nisu se sačuvali antički tekstovi posvećeni temi lustracije kao takvoj. Općenito, mnogi aspekti rimskih religijskih obreda zapravo su do današnjeg dana ostali obavijeni maglom zbog pomanjkanja tekstualnih dokaza koji bi mogli rasvijetliti predmetnu problematiku. No sačuvalo se mnogo tekstova s opisima svetkovina u kojima određenu ulogu igraju i obredi lustracije, kao i samih obreda. Stoga oni čine korpus naše primarne literature, pri čemu Katon Stariji i Vergilije daju najmjerodavnije opise u odnosu na predmetnu temu.

Sekundarni izvori kojima smo se služili navode se u popisu literature, a obuhvaćaju revolucionarne radove u području rekonstrukcije slavenske mitologije, kao što su djela istaknutih hrvatskih znanstvenika

The Suovetaurilia and animal sacrifice

Cato the Elder is the most important textual source that we have concerning lustration. In his *De Agri Cultura* he provides a detailed description of a ritual field lustration, including a very archaic prayer to Mars that marked the occasion.¹ The text of the *De Agri Cultura* itself dates from the Archaic period of Roman literature (it was written at around 160 BC),² but the lustration prayer quoted in the text is seen by Calvert Watkins (among others) as the oldest preserved Latin text.³

The name of the ritual itself, *Suovetaurilia*, indicates the type of animal sacrifice performed during the ritual, namely the sacrifice of a pig (Lat. *sus*), sheep (Lat. *ovis*), and bull (Lat. *taurus*). Animal sacrifice will be discussed in detail in the following section.

Animal sacrifice, often in the form of the *suovetaurilia*,⁴ was an important element of ritual cleansing.⁵ As the name *suovetaurilia* indicates, the sacrifice consisted of the ritual slaughter of a hog, sheep and bull.⁶ The *suovetaurilia* is first mentioned in Rome by Cato, in conjunction with the lustration of fields (Cat. *De Agri Cult.*, 141.1). A similar sacrificial group of three mammals is mentioned by Homer (ἄρνεϊὸν ταῦρόν τε συῶν τ' ἐπιβήτορα κάπρον / *a ram and a bull and a boar who has been to the sows*, Hom. *Od.* XI, 131; XXIII, 278).⁷ Mention of similar animal sacrifice is noted in conjunction with the sacrificial rites of other Indo-European groups (Italic, Indic, Germanic, etc.), leading to the conclusion that the tripartite sacrifice is Indo-European in origin.⁸ This particular sacrifice is, as mentioned, first noted in association with the lustration of fields, but may be associated with other lustration rituals as well (including the lustration of the *populus Romanus* itself) and is offered to the god Mars.⁹ This sacrifice of three is meant to symbolize a totality.¹⁰

Katičić, in *Zeleni Lug*, tied the Brahmanic hierarchy of animal sacrifice to the Slavic one suggested through a reconstruction of religious texts, the Brahmanic

Radoslava Katičića i Vitomira Belaja, kao i suvremene radove s područja indoeuropske poetike i komparativne mitologije, čiji su autori znanstvenici poput Calverta Watkina, Martina Westa i Jaana Puhvela.

Suovetaurilia i životinjska žrtva

Katon Stariji najvažniji je tekstualni izvor kojim raspoložemo kad je riječ o lustraciji. U svom djelu *De Agri Cultura* on daje iscrpan opis obredne lustracije jednog polja, uključivši i veoma drevnu molitvu Marsu izgovorenu tom prigodom.¹ Sam tekst *De Agri Cultura* potječe iz arhajskog razdoblja rimske književnosti (napisan je oko 160. g. pr. Kr.),² ali Calvert Watkins (među ostalima) smatra da je lustrativna molitva citirana u tom tekstu najstariji sačuvani tekst na latinskom.³

Sam naziv obreda, tj. *suovetaurilia*, ukazuje na vrstu životinjske žrtve koja se prinosila tijekom obreda, a riječ je o svinji (lat. *sus*), ovci (lat. *ovis*) i biku (lat. *taurus*). Životinjska žrtva potanko se obrađuje u idućem poglavlju.

Životinjska žrtva, često u obliku *suovetaurilije*,⁴ bila je važan element obrednog pročišćenja.⁵ Kao što se vidi i iz samog naziva *suovetaurilia*, žrtva se prinosila obrednim usmrćivanjem svinje, ovce i bika.⁶ *Suovetauriliju* u Rimu prvi spominje Katon u vezi s lustracijom polja (Kat. *De Agri Cult.*, 141.1). Sličnu žrtvenu skupinu triju sisavaca spominje i Homer (ἄρνεϊὸν ταῦρόν τε συῶν τ' ἐπιβήτορα κάπρον / *ovna i bika i nerasta*, Hom. *Od.* XI, 131; XXIII, 278).⁷ Spominjanje slične životinjske žrtve zabilježeno je i u vezi sa žrtvenim obredima drugih indoeuropskih skupina (italske, indske, germanske itd.), što navodi na zaključak da je trostruka žrtva indoeuropskog podrijetla.⁸ Upravo je takva žrtva, kako je već spomenuto, prvi put zabilježena u vezi s lustracijom polja, ali može se povezati i s drugim lustrativnim obredima (uključivši lustraciju samog rimskog puka - *populus*

1 Woodard 2006, p. 102.

2 This is discussed in greater detail in Gratwick 1982, p. 142.

3 Watkins 1995, p. 197.

4 The *suovetaurilia* is also sometimes referred to as the *suovitaurilia* and *solitaurilia*.

5 Woodard 2006, p. 102.

6 Lewis, Short 1945 s.v. *suovetaurilia*; Watkins 1995, p. 198.

7 Translation Watkins 1995 p. 198.

8 Puhvel 1978, pp. 364-372.

9 Woodard 2006, p. 103.

10 Watkins 1995, p. 198.

1 Woodard 2006, str. 102.

2 O tome podrobnije govori Gratwick 1982, str. 142.

3 Watkins 1995, str. 197.

4 *Suovetaurilia* se katkad naziva i *suovitaurilia* ili *solitaurilia*.

5 Woodard 2006, str. 102.

6 Lewis, Short 1945 s.v. *suovetaurilia*; Watkins 1995, str. 198.

7 Watkins 1995, str. 198; hrv. prijevod: T. Maretić, http://jaimamsanucionica.weebly.com/uploads/4/3/3/1/43319547/homer_odiseja.pdf

8 Puhvel 1978, str. 364-372.

hierarchy being as follows: man, horse, cattle, sheep and goat.¹¹ Human sacrifice was not common among most Indo-European speaking people. The sacrifice of a horse, however, was common to several branches of the Indo-European family, with the most detailed descriptions of the sacrifice, the *aśvamedha*, coming from the Indian Brahmins. The horse was sacrificed and butchered, and then feasted upon by participants in the ritual. The sacrifice was not simply a gift to a higher being, however, but a ritual in which the sacrifice of an animal is not undertaken in order to please a higher being, but rather as a ritualistic re-enactment of the creation of the world.¹² Creation myths involving the dismembering of a body have been found in many Indo-European speaking cultures, leading to the reconstruction of a mythologem.¹³ Lincoln describes his reconstruction of the first Indo-European sacrificial rituals based on a creation myth:

In the first sacrifice, a man and an ox (or bull) were sacrificed. This couple, man-and-animal, or better yet, Primordial-Man-and-Primordial-Animal, forms a complete unit of society, from which the physical world and the societal world were created, the latter being composed of men in their three characteristic classes and all the species of domesticated animals. As the primordial beings were dismembered, society came into being: from the man, men; from the ox, animals. Thus, the total social world originated in the first sacrifice. In each successive sacrifice, the pattern stated in the myth is repeated, man-and-animal being offered up to produce furtherance of men-and-animals. It is not simply a gift-exchange, though that element is present, but on a grander scale it is the offering of the minimal societal unit for the benefit of society at large.¹⁴

It is the opinion of these authors that the tripartite sacrifice conducted in the *suovetaurilia* is in itself a representation of a microcosm of the world, in the sense that it represents a ritual re-enactment of the world's creation. "Sacrifices to the gods in ancient societies embodied a conception of reciprocity existing between people and gods. A sacrifice of food to the gods required an abundance of food, and this abundance was caused by the gods."¹⁵ Thus, in order for the world to continue to survive, a ritual enactment and sacrifice to the gods was required.

As the god to whom the sacrifice is dedicated, Mars played an important role in the ritual. He in himself embodied the tripartite division of Indo-European society outlined by Dumézil as expressed "among

Romanus), a prinosi se bogu Marsu.⁹ Ta trojna žrtva zamišljena je kao simbol ukupnosti.¹⁰

Katičić u *Zelenom lugu* povezuje brahmansku hijerarhiju žrtvenih životinja sa slavenskom, koju izvodi iz rekonstrukcije religijskih tekstova, pri čemu je prema brahmanskoj hijerarhiji na prvom mjestu čovjek, zatim konj, pa govedo, ovca i, naposljetku, jarac.¹¹ Ljudska žrtva nije bila uobičajena kod većine naroda s indoeuropskog govornog područja. No žrtvovanje konja bilo je uobičajeno za nekoliko ogranaka indoeuropske porodice, pri čemu najiscrpnije opise te žrtve, *aśvamedhe*, daju indijski brahmani. Sudionici obreda žrtvovali bi konja, raskomadali ga i blagovali. No žrtva nije bila tek puki dar nekom višem biću, već obred u kojemu se životinja nije žrtvovala kako bi se udovoljilo višem biću, nego se tu radilo o obrednom uprizorenju stvaranja svijeta.¹² Mitovi o stvaranju koji uključuju komadanje nekog tijela pronađeni su u mnogim kulturama s indoeuropskog govornog područja, što je dovelo do rekonstrukcije mitologema.¹³ Evo kako Lincoln opisuje svoju rekonstrukciju prvih indoeuropskih žrtvenih obreda na temelju mita o stvaranju:

Kao prva žrtva žrtvovani su čovjek i vol (ili bik). Taj par, čovjek i životinja, ili još bolje, praiskonski čovjek i praiskonska životinja, tvori cjelovitu jedinicu društva iz koje su stvoreni fizički svijet i društveni svijet, pri čemu se potonji sastoji od ljudi u njihova tri karakteristična sloja i svih vrsta domaćih životinja. Kada bi ta praiskonska bića bila raskomadana, nastalo bi društvo: iz čovjeka ljudi, a iz vola životinje. Tako je iz prve žrtve potekao čitav društveni svijet. Kod svakog sljedećeg žrtvovanja ponavlja se obrazac ustanovljen u mitu: žrtva čovjeka i životinje prinosi se u zalog za napredak ljudi i životinja. Tu se ne radi tek o pukoj razmjeni darova, premda je i taj element prisutan, već se na jednoj višoj razini radi o prinošenju najmanje društvene jedinice za dobrobit svekolikog društva.¹⁴

Prema mišljenju autora ovoga članka trodijelna žrtva koja se prinosila prilikom *suovetaurilije* sama po sebi prikazuje mikrokozmos svijeta u smislu da predstavlja obredno uprizorenje čina njegova stvaranja. "Žrtve bogovima u drevnim društvima utjelovljavale su predodžbu o postojanju reciprociteta između ljudi i bogova. Žrtva u hrani iziskivala je obilje hrane, a za to su obilje zaslužni bili bogovi."¹⁵ Dakle, da bi svijet

11 Katičić 2010, p. 407.

12 Katičić 2010, pp. 407-409.

13 Lincoln 1975, p. 123.

14 Lincoln 1975, p. 144.

15 Gamkrelidze, Ivanov 1995, p. 607.

9 Woodard 2006, str. 103.

10 Watkins 1995, str. 198.

11 Katičić 2010, str. 407.

12 Katičić 2010, str. 407-409.

13 Lincoln 1975, str. 123.

14 Lincoln 1975, str. 144.

15 Gamkrelidze, Ivanov 1995, str. 607.

the Arya of India and Iran, by a division into three classes (priests, warriors and herdsmen-cultivators) and, in Rome, by the most ancient triad of gods (Jupiter, Mars, Quirinus).¹⁶ While Dumézil sees the three classes as being embodied by three distinct deities in Rome, our opinion is that Mars himself embodied these three traditions in his own godhead: as a warrior in his function of god of war, as a cultivator his function is evidenced by the sacrifices offered to him in the lustration of fields, with his connection to the priestly function being the most tenuous, evidenced perhaps in the *Equus October*, or the sacrifice of a horse to Mars, likely cognate to the Vedic *aśvamedha*, the sacrifice of a horse in Indo-European religion long having been equated with kings,¹⁷ the priest class having a close connection to kings (c.v. the Roman *Rex Sacrorum*).¹⁸

Circumferre, circumagere, or Leading or Bearing Around

The aforementioned animal sacrifices of the *suovetaurilia* are required, by Cato, to be led or carried around when initiating the ritual of the lustration of the fields. This same verb (*circumferre*) is used by Plautus, in describing a method of curing madness, again suggesting that it describes healing or cleansing properties: “*Quaeso, quin tu istanc iubes pro cerrita circumferri?*” (Plaut. *Amph.* 775-776). Lewis and Short directly equate *circumferre* with *lustrare*: “In the lang. of religion, to lustrate, purify any one by carrying around him consecrated objects (torches, offerings, etc.) = *lustrare, purgare*.”¹⁹ What these consecrated objects are varies from ritual to ritual. A ritualized walk around with sacrificial victims is also referenced with regard to the *amburbium*, a ritual lustration of the city of Rome, mentioned in two textual sources from Antiquity, by Maurus Servius Honoratus, and in the *Scriptores Historiae Augustae*, as cited below:

...sicut amburbale vel amburbium dicitur sacrificium, quod urbem circuit et ambit victima (Serv. *In Verg. Buc. Lib. III, 77*).²⁰

and

itum deinde ad templum, inspecti libri, proditi versus, lustra<ta> urbs, cantata carmina, a<m>burbium celebratum, a<m>bar<v>a<l>ia promissa, atque ita

i nadalje opstao, bilo je potrebno obredno uprizorenje i prinošenje žrtve bogovima.

Što se tiče boga kojemu je žrtva posvećena, važnu ulogu u obredu igra Mars. On u sebi utjelovljuje trojnu podjelu indoeuropskoga društva koja se prema Dumézilu ogleda “u diobi na tri sloja (svećenike, ratnike i stočare-ratare) među Arijcima iz Indije i Irana, a u Rimu u najstarijoj božanskoj trijadi (Jupiteru, Marsu i Kvirinu)”.¹⁶ Iako Dumézil smatra da tri zasebna rimska božanstva predstavljaju utjelovljenje triju slojeva, naše je mišljenje da te tri tradicije svojim božanskim svojstvima utjelovljuje sâm Mars: kao ratnik u svojoj funkciji boga rata, kao ratar, koju funkciju dokazuju žrtve što su mu se prinobile prilikom lustracije polja, i kao svećenik, što mu je i najdvojbenija funkcija, a dokazuje je možda *Equus October* ili konjska žrtva Marsu, vjerojatno srodna vedskoj *aśvamedhi*, konjskoj žrtvi u indoeuropskoj religiji, koja se dugo poistovjećivala s kraljevima,¹⁷ a svećenički sloj u tijesnoj je vezi s kraljevima (usp. rimski *Rex Sacrorum*).¹⁸

Circumferre, circumagere, odnosno vođenje ili nošenje ukrug

Prema Katonu, navedene životinjske žrtve na početku obreda lustracije polja potrebno je voditi ili nositi ukrug. Taj isti glagol (*circumferre*) rabi i Plaut kada opisuje postupak liječenja ludila, što opet upućuje na to da se odnosi na ljekovita ili pročišćujuća svojstva: *Quaeso, quin tu istanc iubes pro cerrita circumferri?* (Plaut. *Amf.* 775-776). Lewis i Short izravno poistovjećuju glagol *circumferre* s glagolom *lustrare*: “U jez. religije, lustrirati, pročititi koga nošenjem posvećenih predmeta (baklji, prinosa itd.) oko njega = *lustrare, purgare*”.¹⁹ O kojim se točno posvećenim predmetima radi, razlikuje se od obreda do obreda. Obredno hodanje ukrug sa žrtvenim životinjama spominje se i u vezi s *amburbiumom*, obrednom lustracijom grada Rima, i to u dvama tekstualnim izvorima iz antike. Prvi je djelo Maura Servija Honorata, a drugi su *Scriptores Historiae Augustae*, kako se citira u nastavku:

...sicut amburbale vel amburbium dicitur sacrificium, quod urbem circuit et ambit victima (Serv. *In Verg. Buc. Lib. III, 77*).²⁰

16 Dumézil 1988, p. 14.

17 Dumézil 1996, p. 226; Katičić 2010, pp. 407-408.

18 West 2007, pp. 419-420.

19 Lewis, Short 1945 s.v. *circumfero*.

20 “...so the sacrifice is named *amburbale* or *amburbium*, because the city is circled and the sacrificial animal goes around.” Translated by the authors.

16 Dumézil 1988, str. 14.

17 Dumézil 1996, str. 226; Katičić 2010, str. 407-408.

18 West 2007, str. 419-420.

19 Lewis, Short 1945 s.v. *circumfero*.

20 “...pa se žrtva tako naziva *amburbale* ili *amburbium*, jer se oko grada kruži, a žrtvena životinja naokolo hoda.” Prevedeno na hrvatski prema engleskom prijevodu autora ovoga članka.

sollemnitas, quae iuebatur, expleta est (Script. Hist. Aug. XX, 2-3).²¹

The noun *templum* is important here. It is generally translated into English as temple and given the context may be roughly translated as such here. A *templum* is more than that, however, and it is significant that another common Latin term for a temple, *aedes*, used to designate an edifice, is not used here. *Templum* was originally a term used to designate a sacred space marked out by an augur with his staff in order to observe the space for signs or omens. A description of this type of augury has been preserved in a fragment from Ennius' *Annales*, in which the mythical founder of Rome, Romulus, and his brother, Remus, serve as augurs in order to determine where their city, the future Rome, will be founded (Enn. *Ann. Liber I*). A *templum* is, therefore, "a piece of ground demarcated and consecrated by the augurs for the taking of auspices, esp. as the site of a temple, shrine, etc."²² and as such is directly related to the founding of sacred objects, cognate to cosmogonic myths, which will be discussed in greater detail in the final section of this paper.

The translation of *versus* is also somewhat problematic. Verses would be the first translation to come to mind given the context in which it is given here. There is a problem with this translation, however, due to *cantata carmina*. *Carmen*, while often translated as 'song', can actually be used to indicate any non-prose text, while *cantare* may indicate that something was sung, but also chanted or recited. *Versus*, however, may in be used to indicate a dance, especially in Old Latin.²³

Virgil is a source for the description of yet another festival, the *Ambarvalia*. In his *Georgics* he states:

cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
cui tu lacte fauos et miti dilue Baccho,
terque nouas circum felix eat hostia fruges,
omnis quam chorus et socii comitentur ouantes
et Cererem clamore uocent in tecta
(Verg. *Georg.* I, 341-345).²⁴

i:

itum deinde ad templum, inspecti libri, proditi versus, lustra<ta> urbs, cantata carmina, a<m>burbium celebratum, a<m>bar<v>a<l>ia promissa, atque ita sollemnitas, quae iuebatur, expleta est (Script. Hist. Aug. XX, 2-3).²¹

Ovdje je važna imenica *templum*. Na engleski se uglavnom prevodi kao *temple*, tj. hram, a s obzirom na kontekst tako se otprilike može prevesti i ovdje. No *templum* je i više od toga, a znakovito je da se tu ne rabi jedan drugi latinski izraz – *aedes* – koji se za hram često koristi u smislu građevine, zdanja. *Templum* je prvobitno bio izraz koji se odnosio na posvećeni prostor koji su *augur* i njegovo osoblje odredili radi promatranja neba u potrazi za dobrim i lošim predznacima. Opis takvog proročišta sačuvao se u ulomku iz Enijevih *Anala (Annales)*, u kojem mitski osnivač Rima Romul i njegov brat Rem služe kao auguri ne bi li odredili gdje će utemeljiti svoj grad, budući Rim (En. *Ann. Liber I*). Prema tome, *templum* je "komad zemlje koji su auguri označili i posvetili radi tumačenja znakova s neba, osobito kao mjesto hrama, svetišta itd."²² te je kao takav u izravnoj vezi s utemeljenjem svetih mjesta povezanih kozmogonijskim mitovima, o čemu se detaljnije govori u završnom poglavlju ovoga članka.

Ponešto je problematičan i prijevod riječi *versus*. Engleski prijevod *verses*, tj. stihovi, bilo bi prvo što bi palo na pamet s obzirom na kontekst u kojem ovdje pojavljuje ta riječ. No taj je prijevod dvojben zbog izraza *cantata carmina*. Naime, premda se često prevodi kao "pjesma", riječ *carmen* može se rabiti u značenju bilo kakvog neproznog teksta, dok *cantare* može značiti da se nešto pjevalo, ali isto tako i pojalo ili recitalo. Riječ *versus* se, međutim, može rabiti i u značenju plesa, osobito na starolatinskom.²³

Vergilije je izvor opisa još jedne svetkovine, a to je *ambarvalia*. U svojim *Georgikama*, on navodi:

cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
cui tu lacte fauos et miti dilue Baccho,
terque nouas circum felix eat hostia fruges,
omnis quam chorus et socii comitentur ouantes
et Cererem clamore uocent in tecta
(Verg. *Georg.* I, 341-345)²⁴

21 "Thereupon they went to the *temple*, the Books were inspected, the *versus* were extended, the city lustrated, the prayers sung, the *amburbium* celebrated, the *ambarvalia* promised, and so the festival, which was commanded, was carried out." Translated by the authors.

22 Glare 2012 s.v. *templum*.

23 Lewis, Short 1945 s.v. *versus*.

24 "Have all your workers be worshippers of that goddess, and offer milk and honey and mild wine, and march a victim three times around fresh crops for luck while all the others celebrate, a band of allies in support" (transl. Fallon 2006, 18).

21 "Potom su se zaputili u *hram*, proučili Knjige, iznijeli stihove, lustrirali grad, otpjevali molitve, proslavili *amburbium* i proglasili *ambarvaliju*, pa je svetkovina, kako je naložena, tako i održana." Prevedeno na hrvatski prema engleskom prijevodu autora ovoga članka.

22 Glare 2012 s.v. *templum*.

23 Lewis, Short 1945 s.v. *versus*.

24 Sva seoska momčad nek ti se Cereri moli; ti joj razmači sat mljekom i blagim vinom, i srećonosna žrtva neka tri puta obiđe oko novih plodova, a čitavi zbor i

While there are not three sacrificial victims as in the *Suovetaurilia*, it is interesting to note that the victims are led in a circle three times, with a circle (*chorus*) of followers.

The noun *ambitu*, used in conjunction with the *armilustrum*, a Roman festival in which arms are consecrated, also implies a circular walk-around with the objects that are meant to be purified. The name of the ritual itself is expounded by Varro on two occasions in his *De Lingua Latina*:

armilustrum ab ambitu lustrum: locus idem * * * circus Mecinus dictus, quod circum spectaculis aedificatus ubi ludi fiunt, et quod ibi circum metas fertur pompa et equi currunt (Varr. *De Ling. Lat.* V, 153).²⁵

and also:

Armilustrum ab eo quod in armilustrum armati sacra faciunt, nisi locus potius dictus ab his; sed quod de his prius, id ab lu<d>endo aut lustrum, id est quod circumibant ludentes ancilibus armati (Varr. *De Ling. Lat.* VI, 22).²⁶

While Varro's explanation may at first glance seem odd, it is significant. The etymology of *lustrum* is here perhaps even immaterial; there are significant factors to note, however. A closer look is needed at '*sed quod de his prius, id ab lu<d>endo aut lustrum, id est quod circumibant ludentes ancilibus armati*'. While *ludentes* is translated by Kent as 'making sport', it seems obvious to us that the *ludentes* were in fact dancing; *ludo* is also found with the meaning 'to dance' in Virgil's *Eclogae*: '*hic juvenum series teneris immixta puellis ludit*' (Verg. *Ecl.* VI, 28). These *ludentes* were the *Salii*, a college of priests dedicated to Mars who danced and sang during certain rituals, one of which is described in detail by Virgil in the eighth book of the *Aeneid*:

tum Salii ad cantus incensa altaria circum
populeis adsunt euincti tempora ramis,
hic iuuenum chorus, ille senum, qui carmine laudes

- 25 "Armilustrum 'purification of the arms', from the going around of the *lustrum* 'purificatory offering'; and the same place is called the Circus Maximus, because, being the place where the games are performed, it is built upon *circum* 'round about' for the shows, and because there the procession goes, and the horses race *circum* 'around' the turning posts" (transl. Kent 1951, p. 143).
- 26 "The Armilustrum 'Purification of the Arms', from the fact that armed men perform the ceremony in the Armilustrum, unless the place is rather named from the men; but as I said of them previously, this word comes from *ludere* 'to play' or from *lustrum* 'purification,' that is, because armed men went around *ludentes* 'making sport' with the sacred shields" (transl. Kent 1951, p. 195).

Premda tu nema triju žrtvenih životinja kao u *suovetauriliji*, zanimljivo je primijetiti da se žrtve vode uokolo tri puta, uz krug (*chorus*) pratioca.

Imenica *ambitu*, koja se koristi u vezi s *armilustrumom*, rimskom svetkovinom u kojoj se posvećuje oružje, također podrazumijeva hodanje ukруг s predmetima koje treba pročistiti. Naziv samog obreda objašnjava Varon na dva mjesta u svom djelu *De Lingua Latina*:

armilustrum ab ambitu lustrum: locus idem * * * circus Mecinus dictus, quod circum spectaculis aedificatus ubi ludi fiunt, et quod ibi circum metas fertur pompa et equi currunt (Var. *De Ling. Lat.* V, 153).²⁵

i također:

Armilustrum ab eo quod in armilustrum armati sacra faciunt, nisi locus potius dictus ab his; sed quod de his prius, id ab lu<d>endo aut lustrum, id est quod circumibant ludentes ancilibus armati (Varr. *De Ling. Lat.* VI, 22).²⁶

Iako Varonovo objašnjenje na prvi pogled možda izgleda čudno, ono je znakovito. Etimologija riječi *lustrum* ovdje je možda čak i nebitna. No tu bi valjalo povesti računa o nekim drugim važnim elementima. Trebalo bi pomnije razmotriti formulaciju '*sed quod de his prius, id ab lu<d>endo aut lustrum, id est quod circumibant ludentes ancilibus armati*'. Premda riječ *ludentes* Kent prevodi kao "oni što se igraju", čini nam se očitim da su *ludentes* zapravo plesali. Naime, riječ *ludo* u značenju "plesati" nalazimo i u Vergilijevim *Eklogama*: "*hic juvenum series teneris immixta puellis ludit*" (Verg. *Ekl.* VI, 28). Ti *ludentes* bili su Saliji, kolegij svećenika posvećenih bogu Marsu, koji su prilikom određenih obreda plesali i pjevali, a jedan takav obred potanko opisuje i Vergilije u osmom pjevanju Eneide:

tum Salii ad cantus incensa altaria circum
populeis adsunt euincti tempora ramis,

- drugovi kličući neka je prate (prijevod: Maretić 1932, str. 24).
- 25 Armilustrum, "pročišćenje oružja", od obilaženja oko *lustrum*, "očisnog prinosa"; a isto mjesto naziva se Circus Maximus zato što je, budući da se tamo održavaju igre, izgrađeno oko *circum*, "kružne staze" za priredbe, i zato što tamo prolazi povorka, a konji se utrkuju *circum*, "oko" okretišnih stupova (prema engl. prijevodu Kent 1951, str. 143).
- 26 Armilustrum, "pročišćenje oružja", od činjenice da svećane obrede u armilustrumu izvode naoružani muškarcari, osim ako je po tim muškarcima zapravo nazvano mjesto; ali, kao što sam za njih već prije kazao, ta riječ dolazi od *ludere*, "igrati se", ili od *lustrum*, "pročišćenje", i to zato što su naoružani muškarcari sa svetim štitovima obilazili oko *ludentes*, "onih što se igraju" (prema engl. prijevodu Kent 1951, str. 195).

Herculeas et facta ferunt: ut prima nouercae
monstra manu geminosque premens eliserit anguis,
ut bello egregias idem disiecerit urbes,
Troiamque Oechaliamque, ut duos mille labores
rege sub Eurystheo fati Iunonis iniquae
pertulerit. 'tu nubigenas, inuicte, bimembris
Hylaeumque Pholumque manu, tu Cresia mactas
prodigia et uastum Nemeae sub rupe leonem
(Verg. *Aen.* VIII, 285-303).²⁷

Note that Virgil here uses a similar expression to describe the youths to that used in his *Eclogae*, that is *hic iuuenum series*, compared to *hic iuuenum chorus*, again indicating that a ritual dance was held, in a ring (*chorus*) with a chain of young men (*series*). In Virgil's rendition, the *Salii* sang the praises of Hercules, at first confusing considering that the college of the *Salii* was founded at the dawn of Rome, by Numa Pompilius (in some accounts), before the Greeks would have presumably had a large influence in the region. West argues, however, that Hercules experienced syncretism with what would have been the Indo-European storm god, Hercules being the son of Zeus.²⁸ Of note, according to Virgil, Hercules strangles serpents, and kills several other mythical creatures, the most notable of which are centaurs (*nubigenas ... bimembris mactas*), half-equine creatures related the Vedic *aśvamedha*. He does not simply kill them, however, as the verb used by Virgil is *mactare*, a verb used often with reference to ritual sacrifice. What we see, then, recounted by the *Salii* is a ritual dance and recitation of the story of a ritual sacrifice of beasts, which forms the basis of the Indo-European cosmogonic myth that will be recounted in the final portion of this paper.

A text linking the *Salii* even closer to the thunder-god is the excerpt from the *Carmen Saliare* cited by

27 "Then the *Salii*, dancing priests of Mars, come clustering, leaping round the flaming altars, raising the chorus, brows wreathed with poplar: here a troupe of boys and a troupe of old men there, singing Hercules' praises, all his heroic feats. How he strangled the first monsters, twin serpents sent by his stepmother, Juno—crushed them in his hands. And the same in warfare: how he razed to the roots those brilliant cities, Troy and Oechalia both. How under Eurystheus he endured the countless grueling labors, Juno's brutal doom. "Hercules, you the unvanquished one! You have slaughtered Centaurs born of the clouds, half man, half horse, Hylaeus and Pholus—the bull, the monster of Crete, the tremendous Nemean lion holed in his rocky den" (transl. Fagles 2006, VII, pp. 285-303).

28 West 2007, p. 249.

hic iuuenum chorus, ille senum, qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima nouercae
monstra manu geminosque premens eliserit anguis,
ut bello egregias idem disiecerit urbes,
Troiamque Oechaliamque, ut duos mille labores
rege sub Eurystheo fati Iunonis iniquae
pertulerit. 'tu nubigenas, inuicte, bimembris
Hylaeumque Pholumque manu, tu Cresia mactas
prodigia et uastum Nemeae sub rupe leonem
(Verg. *En.* VIII, 285-303).²⁷

Treba primijetiti da Vergilije u opisu mladića ov-dje rabi sličan izraz kao i u svojim *Eklogama*, a to je *hic iuuenum series*, odnosno *hic iuuenum chorus*, što opet ukazuje na to da se izvodio obredni ples u krugu (*chorus*), s lancem mladića (*series*). Prema Vergiliju, *Saliji* su pjevali u slavu Herkula, što isprva zbunjuje s obzirom na to da je kolegij *Salija* u osvit Rima utemeljio Numa Pompilije (prema nekim predajama), dakle prije nego što je taj prostor po svoj prilici potpao pod snažan utjecaj Grka. West međutim tvrdi da je u slučaju Herkula, kao Zeusova sina, došlo do sinkretizma s nečim što bi bilo indoeuropski bog oluje.²⁸ Valja zapaziti da, prema Vergiliju, Herkul davi guje i ubija još nekoliko mitskih stvorenja, među kojima su najznakovitiji kentauri (*nubigenas ... bimembris mactas*), polukonjska bića koja nas opet vraćaju na vedsku *aśvamedhu*. No nije da ih on tek jednostavno ubija jer Vergilije rabi glagol *mactare*, koji se često koristi kad se govori o obrednom žrtvovanju. Dakle, vidimo da je ono što prepričavaju *Saliji* zapravo obredni ples i recitacija pripovijesti o obrednom žrtvovanju životinja, koja tvori osnovu indoeuropskog kozmogonijskog mita o kojem se govori u završnom dijelu ovoga članka.

Tekst koji *Salije* još tješnje povezuje s bogom gromovnikom ulomak je iz *Carmen Saliare*, koji Kvint Terencije Skaur citira u svom djelu *De Orthographia*, a Lembke ga rekonstruirao kao *Qome tonas, Leucesie, prae tet tremonti*²⁹ ili, u prijevodu, "kad zagrmiš, Ti od

27 Uždenih oko oltara tad *Saliji* stanu da poju,
Svaki je okitio topolovom grančicom čelo;
Hor je staraca i hor mladića, slavu i djela
Pjevaju Herkulova: kad mačeha nemani prve
Posla mu dvije guje, udavio kako ih on je,
Kako je gradove slavne u ratu razorio Troju
I Ehaliju, kako Euristeju pokoran kralju
Tisuću muka pretrpje zbog sudbe kivne Junone.
"Nesvladani junače, ti si dvotjelesne oblačne sine
Fola i Hileja, zatim nepodobu ubio Kretsku
I lava golema pod Nemejskom hridi"
(prijevod: T. Maretić, http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/vergilije_eneida.pdf: VIII 285-295)

28 West 2007, str. 249.

29 Lembke 1973, str. 83.

Quintus Terentius Scaurus in his *De Orthographia* and reconstructed by Lembke as *Qome tonas, Leucesie, prae tet tremonti*,²⁹ or, in Classical Latin *cum tonas, Leucesie, prae te tremunt*, in English “when you thunder, Leucesius, they tremble before you,” an obvious reference to Jupiter, the god of thunder.

The second important element mentioned by Varro above with regard to the *armilustrium* is the element *circum*, indicating that the dance is done in a circle. This circular dance may be again related to the leading of sacrificial animals in a circle as shown in the *Suovetaurilia*. Yet another agricultural festival celebrated in Rome is the *Palilia*, the date of which coincided with the traditional date of the establishment of Rome given by Varro, April 21,³⁰ once again tying Roman agricultural festivals to the founding of the great city.

Lustration rituals are also closely aligned with the Roman census; the period in between censuses was called the *lustrum*.³¹ Notably, the *suovetaurilia* was held at the Campus Martius at the time of the first Roman census,³² as recorded by Livy (Livy I, 44), thus setting the foundation for the census.

A circular dance as a method of sacralizing space is described in great detail by the author of the *Natyaśāstra*, an Indian text in which the founding of a theatre is detailed. We learn here that the centre of the stage contained a *Brahmā-mandala*, then circled by the *Sūtradhāra* with dancing steps, beginning in the east, and performing ablutions.³³ The foundation of the stage is, in essence, a ritual recreation of the cosmos, and

“To all appearances, it was the principal vertical axis of the ritual space, associated with the symbolic axis of the imaginary world (*axis mundi*). In the symbolical structure of that rite the elevation of the *jarjara* must have been identical to that of the World Tree (*arbor mundi*), with similar semantics reflecting established links between all parts of the Universe and spelling the end of chaos.”³⁴

We have here a ritual foundation in which dancing in a circle is an element, with the purpose of the circular motion made clear by the *mandala*, a circle with the cardinal points being emphasized, both in order to delineate their function of embodying the cosmos, and in their representation of the deities called upon in the ritual to protect the stage.³⁵

Svjetlosti, oni pred tobom drhte”, gdje se očito radi o Jupiteru, bogu groma.

Drugi važan element koji, kako smo ranije kazali, Varon spominje kad govori o *armilustriumu* odnosi se na *circum*, a upućuje na to da se ples izvodi ukруг. Taj kružni ples može se opet povezati s vođenjem žrtvenih životinja ukруг, kao što smo vidjeli u slučaju *suovetaurilija*. Još jedna poljoprivredna svetkovina koja se održavala u Rimu su *palilije*, čiji se datum podudara s danom kada je prema predaji i kako nam kazuje Varon osnovan Rim, a riječ je o 21. travnju,³⁰ čime se rimske poljoprivredne svetkovine opet povezuju s osnutkom velikoga grada.

Obredi lustracije u tijesnoj su vezi i s rimskim cenzusom. Razdoblje između cenzusa nazivalo se *lustrum*.³¹ Naime, kako je zabilježio Livije (Livije I, 44), u vrijeme prvog rimskog cenzusa na Marsovu je polju prinesena žrtva *suovetaurilije*,³² čime je postavljen temelj za provedbu cenzusa.

Kružni ples kao način posvećivanja prostora potanko opisuje autor *Natyaśāstre*, indijskog teksta u kojem se iscrpno govori o utemeljenju kazališta. Tu saznajemo da je u središtu pozornice bila *brahmā-mandala*, a potom su je *sūtradhāre* okružili izvodeći plesne korake, počevši od istoka, kao i obredno pranje.³³ Utemeljenje kazališta u osnovi je obredno upričavanje stvaranja kozmosa, a

“[p]o svemu sudeći, radilo se o glavnoj vertikalnoj osi obrednoga prostora, povezanoj sa simboličkom osi imaginarnoga svijeta (*axis mundi*). U simboličkoj strukturi tog obreda podizanje *jarjare* mora da je bilo istovjetno podizanju Drveta svijeta (*arbor mundi*), sa sličnom semantikom koja je odražavala veze uspostavljene između svih dijelova kozmosa i značila je završetak kaosa”.³⁴

Ovdje je riječ o obrednom utemeljenju kod kojega se kao jedan od elemenata javlja plesanje ukруг, pri čemu svrhu tog kružnog kretanja razjašnjava *mandala*, krug na kojemu su strane svijeta naglašene kako bi se istaknula njihova funkcija utjelovljenja kozmosa, ali i da bi ih se prepoznalo kao prikaz božanstava koja su se u obredu zazivala ne bi li zaštitila kazalište.³⁵

Mitovi o utemeljenju i stvaranju

Podsjetimo se još jednom da su Saliji pjevali o tome kako je Herkul prvo ubio dvije guje, koje Vergilije opisuje kao *monstra*. U mnogim kulturama s

29 Lembke 1973, p. 83.

30 Scullard 1981, p. 104.

31 Scullard 1981, p. 232.

32 Woodard 2006, p. 104.

33 Lidova 1994, pp. 10-11.

34 Lidova 1994, p. 11.

35 Lidova 1994, p. 13.

30 Scullard 1981, str. 104.

31 Scullard 1981, str. 232.

32 Woodard 2006, str. 104.

33 Lidova 1994, str. 10-11.

34 Lidova 1994, str. 11.

35 Lidova 1994, str. 13.

Foundation and creation myths

Let us recall again that the *Salii* sang of Hercules first killing two serpents, categorized by Virgil as *monstra*. Many Indo-European speaking cultures tell stories of a hero slaying a dragon,³⁶ among which it seems that this motif figured most prominently in the mythology of the Slavs. Croatian philologist Radoslav Katičić has painstakingly reconstructed portions of Slavic sacred texts, in the process reconstructing and unearthing texts about the slaying of a *monster* or *serpent* by the son of the thunder-god:

When one realizes that the Russian invocation of Yegori to vanquish a wild animal and Juraj's slaying of the dragon, or a serpent or serpents, are actually recountings of the same mythical event and that the adversary is in one instance a serpent and a beast in the other, then it is entirely clear that this can only have originated from the context of the oldest primal Slavic mythical lore, from ancient Slav ritual poetry, because in no more recent era can this interchangeability between serpent and beast be observed in textual sources. The battle against and victory over an adversary have from the very beginning been an essential episode in the myth on the coming of the one who brings bounty to the fields.³⁷

Resemblances between Jarilo (or Juraj) and Hercules as sung by the *Salii* are evident: in both cases the protagonists are sons of the thunder god (in the case of Hercules, the son of Jupiter), who kill a serpent described also as a monster. Hercules, however, also kills a beast that is half-horse, half-man; in the Slavic mythical telling, it is Juraj himself who is half-man, half-horse (of a sort) who is sacrificed, as described by Katičić:

The groom in the sacred wedding feast is the god Jarilo, so it is as though his glint is reflected in every human groom. And this god himself is – as demonstrated by the ritual enigma preserved in northern Russian wedding customs – a horse. This goes down to the oldest and original layer of Slavic mythical concepts and their retelling.³⁸

Jarilo or Juraj is, according to reconstructed sacral texts, killed and cut to pieces. Katičić relates this to the sacrifice of aforementioned Indic *aśvamedha*, mentioned earlier in the paper. Notably, the body of the horse was cut up and given to guests to eat.³⁹ The animal sacrifices of Roman lustrations were also cut up and given to guests to eat, after the gods had received their due. While the human and horse sacrifices outlined by the Brahmans were more closely aligned

indoeuropskog govornog područja ispredaju se priče o junaku koji ubija zmaja,³⁶ pri čemu se čini da je taj motiv najistaknutije mjesto zauzimao u mitologiji Slavena. Hrvatski filolog Radoslav Katičić uložio je golem trud u rekonstrukciju dijelova svetih slavenskih tekstova, pri čemu je pronašao i rekonstruirao tekstove u kojima se govori o sinu boga gromovnika koji ubija *neman* ili *zmiju*:

Kada se uoči kako je rusko zazivanje Jegorija da potjera divlje životinje i Jurjevo ubijanje zmaja, odnosno zmije ili zmija, zapravo predaja o istom mitskom zbivanju i da je protivnik tu jednom zmija, a jednom zvijer, onda je posve jasno da to može potjecati samo iz konteksta najstarijega praslavenskog mitskog kazivanja, iz praslavenske obredne poezije, jer ni u koje mlađe doba ta zamjenjivost zmije i zvijeri nije mogla ući u tu tekstovnu predaju. Borba s protivnikom i pobjeda nad njim već je od početka bitna epizoda mita o dolasku onoga koji poljima donosi rodnost.³⁷

Sličnosti između Jarila (ili Jurja) i Herkula kako su ga opjevali *Saliji* očita je: u oba slučaja akteri su sinovi boga gromovnika, pri čemu je Herkul sin Jupiterov, koji ubija zmiju koju se opisuje i kao *neman*. No Herkul ubija i životinju koja je pola konj, a pola čovjek. U slavenskoj mitskoj predaji, sâm Juraj je, kako ga opisuje Katičić, (svojevrzni) polučovjek-polukonj koji biva žrtvovan:

Mladoženja je svete svadbe bog Jarilo, pa je u svakom ljudskom mladoženji kao njegov odbljesak. A taj bog je, kako pokazuje obredna zagonetka očuvana u sjevernoruskom svadbenom običaju, i sam konj. Tu se prodire do najstarijeg i prvotnoga sloja slavenskih mitskih predočaba i njihove predaje.³⁸

Prema rekonstruiranim svetim tekstovima Jarila ili Jurja usmrte i raskomadaju. Katičić to povezuje sa žrtvom spomenute indske *aśvamedhe*, o kojoj se govorilo ranije u članku. Naime, tijelo konja raskomadaju i daju ga uzvanicima da se njime počaste.³⁹ Životinjske žrtve prilikom rimskih lustracija također bi se raskomadale i ponudile uzvanicima da ih blaguju nakon što bi bogovi dobili što im pripada. Premda su ljudska i konjska žrtva o kojoj govore brahmani u tješnoj vezi s obrednim uprizorenjem stvaranja kozmosa, žrtvovanje triju životinja koje zauzimaju niže mjesto u indoeuropskoj hijerarhiji životinjskih žrtava predstavljalo bi prikladnu zamjenu kod manje svečanih inačica žrtvenog obreda. Naime, u Rimu je prinošenje konjske žrtve prilikom svetkovine *Equus October* bio jedini obred u kojemu se žrtva nije blagovala, čime se možda opravdavao prelazak s obrednog usmrćivanja kralja

36 Cf. Watkins 1995.

37 Katičić 2010, pp. 82-83.

38 Katičić 2010, p. 383.

39 Katičić 2010, p. 408.

36 Usp. Watkins 1995.

37 Katičić 2010, str. 82-83.

38 Katičić 2010, str. 383.

39 Katičić 2010, str. 408.

with a ritual recreation of the cosmos, a sacrifice of three animals lower-ranked on the Indo-European hierarchy of sacrifice would have been an appropriate substitute in less solemn versions of the sacrifice. Notably, the sacrifice of a horse at Rome in the *Equus October* was the only one in which the victim was not eaten, thus perhaps justifying the transfer of the ritual killing of the king to a sacrifice of animals lower in the hierarchy.⁴⁰ It seems that the fact that the sacrifice was offered to Mars in particular, according to Puhvel, was the key element:

We can thus conclude that the key to Indo-European sacrificial hierarchies lies not so much in the immolated creatures themselves as in the few pivotal figures to whom they are offered: these are Indra in India and Mars in Rome on the one hand, and Anahita in Iran and Juno in Rome on the other. As so often, a few tight knots between Indo-Iranian and Roman antiquities are the closest link to Indo-European prehistory.⁴¹

This cutting up of the sacrificial body is reflected in the cosmogonic myths of various Indo-European speaking people, most notably in the Icelandic *Edda* and Vedic hymns;⁴² to these, we can add the Slavic myths concerning Jarilo, likely reflected in the syncretism of Hercules as shown in the songs of the Roman *Salii*.

Otherwise, there is a notion that the world was created from the pieces of a dismembered body in Indo-European lore even without any reference to an equine sacrifice. Thus, one Vedic hymn (Rksamhitā 10, 90) very profusely speaks of how the world was fashioned from pieces of the body of the primeval human (*puruša*), while the Icelandic *Edda* tells of a giant named *Ymir*, upon whose bodily parts the world emerged (quite explicitly in *Vafþrúdnismál* 21 and *Grímnismál* 40; this myth was systematically recounted in Snorri's *Edda* 4-7).⁴³

Notably, in the Slavic retelling of the story, Jarilo or Juraj's body was cut into pieces by his twin sister Morana and made into objects of value,⁴⁴ a reflection of the crafting of the world from the body of a god. The death and rebirth of Juraj was celebrated by Slavs in rituals related to the end of the old year and beginning of the new, reflected even today in rituals relating to Christmas and New Year, such as the lighting of the Yule-log (*badnjak*); this death and rebirth repeated year after year are in effect a cyclic recreation of the

na žrtvovanje životinja koje su u hijerarhiji zauzimale niže mjesto.⁴⁰ Prema Puhelu, čini se da je ključno bilo to što se žrtva prinostila poglavito bogu Marsu:

Stoga možemo zaključiti da ključ indoeuropskih žrtvenih hijerarhija ne leži toliko u samim stvorenjima koja su se žrtvovala koliko u nekolicini središnjih likova kojima su se te žrtve prinostile: to su Indra u Indiji i Mars u Rimu s jedne, odnosno Anahita u Iranu i Junona u Rimu s druge strane. Kao što to često biva, nekoliko čvrstih čvorišta između indoiranske i rimske antike najbliža su spona s indoeuropskom prapoviješću.⁴¹

To komadanje žrtvenog tijela prisutno je u kozmogonijskim mitovima raznih naroda s indoeuropskog govornog područja, a poglavito u islandskoj *Eddi* i vedskim himnima.⁴² Tome možemo pridodati i slavenske mitove o Jarilu, koji se vjerojatno odražavaju u njegovome sinkretizmu s Herkulom, kako smo vidjeli u pjesmama rimskih *Salija*.

Inače je predodžba o tome da je svijet stvoren od dijelova raskomadana tijela prisutna u indoeuropskim predajama i bez ikakve veze s konjskom žrtvom. Tako jedan vedski himan (Rksamhitā 10, 90) vrlo bujno pjeva o tome kako je svijet nastao iz dijelova tijela pračovjeka (*puruša*), a islandska *Edda* kazuje o divu imenom *Ymir* od dijelova tijela kojega nastaje svijet (osobito izričito *Vafþrúdnismál* 21 i *Grímnismál* 40; taj je mit sustavno ispričovijedan u Snorra *Edda* 4-7).⁴³

Naime, prema slavenskome pripovijedanju te priče, tijelo Jarila ili Jurja raskomadala je njegova sestra blizanka Morana i od njega izradila uporabne predmete,⁴⁴ u čemu se ogleda stvaranje svijeta iz tijela božjega. Slaveni slave smrt i ponovno rođenje Jurja u obredima povezanim sa završetkom stare i početkom nove godine, što se ogleda čak i u današnjim obredima vezanim uz Božić i Novu godinu, kao što je paljenje badnjaka. Ta smrt i ponovno rođenje koji se ponavljaju iz godine u godinu zapravo predstavljaju cikličko, opetovano stvaranje svijeta, uspostavu reda iz praiskonskog kaosa.⁴⁵

Zaključne napomene

Tekstualni izvori iz antike sadrže opise koji nam omogućavaju da barem dijelom rekonstruiramo i usporedimo značajke lustrativnih obreda u antičkom Rimu. Radi određivanja zajedničkih obrednih

40 Pascal 1981, p. 277.

41 Puhvel 1978, p. 361.

42 Katičić 2010, p. 411.

43 Katičić 2010, p. 411.

44 Katičić 2010, pp. 393-395.

40 Pascal 1981, str. 277.

41 Puhvel 1978, str. 361.

42 Katičić 2010, str. 411.

43 Katičić 2010, str. 411.

44 Katičić 2010, str. 393-395.

45 Belaj 2007, passim.

world anew, an establishment of order out of the primordial chaos.⁴⁵

Concluding remarks

Textual sources from Antiquity contain descriptions which allow us to at least partially reconstruct and compare the rites of lustration rituals in Ancient Rome. In order to determine common ritualistic elements, the rites performed in the *Suovetaurilia*, *Ambarvalia*, *Palilia*, *Ambilustrum* and *Amburbium* were examined. Ritual activities performed during those rituals referred to in sources as *circumferre* and *circumagere* represent, in fact, a complex ritual activity which includes the creation of the ritual space, its demarcation, and its separation from non-sacred space by way of a ritual circular walk-around, sometimes in form of a dance done in a circle, to establish a connection with the upper world. From that perspective, the ancient *templum* may be considered a result of such ritual demarcation and therefore directly related to the founding of sacred objects, cognate to cosmogonic myths.

Furthermore, *circumferre* and *circumagere* refer to a ritual circular walk-around with sacrificial victims, such as animals or other offerings depending on the specific ritual, activities which are considered to have healing or cleansing properties. The ritual walk-around with sacrificial victims is also referenced in textual sources with regard to the *amburbium*, a ritual lustration of the city of Rome. Leading sacrificial animals in a circle may again be related to the aforementioned circular dance performed by priests while creating ritual sacred space.

A ritual dance of the *Salii* and the recitation of the story of Hercules strangling serpents and killing other mythical creatures, most notably half-horse creatures (*nubigenas ... bimembris mactas*), described in sources with terms used to describe a ritual sacrifice of beasts, which forms the basis of the Indo-European cosmogonic myth, links *Salii* to the thunder god worshipped by many Indo-European speaking cultures who tell stories of a hero killing a dragon. The animal sacrifices of Roman lustrations cut up and given to guests to eat resemble the cutting up of the sacrificial body as reflected in the cosmogonic myths of various Indo-European speaking people.

The three-part animal sacrifice carried out in the *suovetaurilia* offered to the god Mars lead to the conclusion that Mars himself embodied the tripartite division of Indo-European society in his own godhead: as a warrior in his function of god of war, as a cultivator

elemenata analizirani su obredi koji su se izvodili prilikom *suovetaurilije*, *ambarvalije*, *palilija*, *ambilustruma* i *amburbiuma*. Obredne radnje koje su se izvodile tijekom tih obreda, a koje se u izvorima spominju kao *circumferre* i *circumagere* zapravo čine složen obredni postupak koji obuhvaća stvaranje obrednog prostora, njegovo označavanje i njegovo odvajanje od neposvećenog prostora obrednim kretanjem ukруг, gdje u obliku kružno izvedenog plesa, kako bi se uspostavila veza s gornjim svijetom. S tog motrišta, antički *templum* može se smatrati ishodom takvog obrednog razgraničavanja prostora i tako izravno povezati s utemeljenjem svetih mjesta, što se pak dovodi u vezu s kozmogonijskim mitovima.

Nadalje, glagoli *circumferre* i *circumagere* označavaju obredno hodanje ukруг sa žrtvenim darovima poput životinja ili drugih prinosa, već prema tome o kojem se obredu radi, a za te se radnje smatralo da imaju ljekovita ili pročišćujuća svojstva. Obredno hodanje ukруг sa žrtvenim prinosima spominje se i u tekstualnim izvorima vezanim uz *amburbium*, obrednu lustraciju grada Rima. Vođenje žrtvenih životinja ukруг može se opet povezati s gore spomenutim kružnim plesom što su ga svećenici izvodili prilikom stvaranja svetog obrednog prostora.

Obredni ples *Salija* i recitacija pripovijesti o Herkulu koji davi guje i ubija druga mitska bića, a poglavito polukonjska stvorenja (*nubigenas ... bimembris mactas*) – što se u izvorima opisuje izrazima koji se rabe za opis obrednog žrtvovanja životinja, koje čini osnovu indoeuropskog kozmogonijskog mita – povezuju *Salije* s bogom gromovnikom koji se na indoeuropskom govornom području štovao u mnogim kulturama u kojima su prisutne predaje o junaku koji ubija zmaja. Na rimskim lustracijama životinjske žrtve raskomadale bi se i dale uzvanicima da ih blaguju, što podsjeća na komadanje žrtvenog tijela koje se ogleda u kozmogonijskim mitovima raznih naroda s indoeuropskog govornog područja.

Trodijelna životinjska žrtva koja se prilikom *suovetaurilije* prinosila bogu Marsu navodi na zaključak da sâm Mars svojim božanskim svojstvima utjelovljuje trojnu podjelu indoeuropskoga društva: kao ratnik u svojoj funkciji boga rata, kao ratar, koju funkciju dokazuju žrtve što su mu se prinosile prilikom lustracije polja, i kao svećenik, gdje njegovu povezanost sa svećeničkom funkcijom možda dokazuje *Equus October* ili konjska žrtva Marsu, vjerojatno srodna vedskoj *aśvamedhi*.

Zaključno, premda se obično smatra obredom čišćenja ili pročišćenja, *lustratio* vjerojatno nije prvobitno bio obred pročišćenja, iako je sadržavao i taj aspekt, već je ponajprije bio obred utemeljenja s korijenima u indoeuropskoj tradiciji korištenja žrtve za obredno uprizorenje stvaranja svijeta. To se ogleda

45 Belaj 2007, passim.

evidenced by the sacrifices offered to him in the lustration of fields, with his connection to the priestly functions evidenced perhaps in the *Equus October*, or the sacrifice of a horse likely cognate to the Vedic *aśvamedha*.

To conclude, *lustratio*, while commonly thought of as a cleansing or purification rite, likely was not originally a cleansing ritual, even though it included a purification aspect, but rather a founding ritual, one rooted in the Indo-European tradition of using a sacrifice to ritually recreate the world. This is reflected in various common aspects of lustration rituals, most notably in the animal sacrifice of animals belonging to the Brahmanic hierarchy of sacrificial victims, in their cutting up and consumption, and in the ritual circling of the area to be consecrated by the victims themselves. These elements each in their own way reflect a cosmogonic myth that seems to be at the root of the foundation myths seen in many Indo-European subfamilies.

u raznim zajedničkim značajkama lustrativnih obreda, a poglavito u žrtvovanju životinja koje pripadaju brahmanskoj hijerarhiji žrtvenih prinosa, u njihovom komadanju i blagovanju i u obrednom kruženju samih žrtava oko prostora koji se ima posvetiti. Ti elementi svaki na svoj način odražavaju kozmogonijski mit koji je, kako se čini, u korijenu mitova o utemeljenju u mnogim indoeuropskim potporodicama.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Belaj 2007 V. Belaj, *Hod kroz godinu, drugo nadopunjeno izdanje*, Zagreb 2007.
Cato, Varro 1934 *Marcus Portius Cato, Marcus Terentius Varro, Marcus Portius Cato on Agriculture; Marcus Terentius Varro on Agriculture*, W. D. Hooper (trans.), Cambridge 1934.
- Cato 1982 *Marcus Portius Cato, De Agri Cultura: M. Porci Catonis De Agri Cultura ad Fidem Florentini Codicis Deperditi*, A. Mazzarino (ed.), Leipzig 1982.
- Dumezil 1988 G. Dumezil, *Mitra-Varuna: An Essay on Two Indo-European Representations of Sovereignty*, Transl. Derek Coleman, New York 1988.
- Dumezil 1996 G. Dumezil, *Archaic Roman Religion, vol. 1*, Transl. Philip Krapp, Baltimore 1996.
- Ennius 1985 *Quintus Ennius, The Annals of Q. Ennius*, O. Skutsch (ed.), Oxford 1985.
- Gamkrelidze, Ivanov 1995 T. V. Gamkrelidze, V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstruction and Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture: Part 1: The Text*, J. Nichols (trans.), Berlin 1995.
- Glare 2012 P.G.W. Glare, *Oxford Latin Dictionary*, 2nd ed., Oxford 2012.
- Gratwick 1982 A.S. Gratwick, *Prose Literature in The Cambridge History of Classical Literature II: Latin Literature*, P. E. Easterling, E. J. Kenney (eds.), 138-155.
- Homer 1962 *Homer, Homeri Odyssea*, P. von der Mühl, (ed.), Basel 1962.
- Homer 1987 *Homer, Odiseja*, T. Maretić (trans.), S. Ivšić (ed.), Zagreb 1987. Electronic version accessible at: <https://lektire.skole.hr/djela/homer/odiseja> (accessed 1.12.2019).
- Katičić 2010 R. Katičić, *Zeleni lug: Tragovima naše pretkršćanske starine*, Zagreb 2010.
- Lembke 1973 J. Lembke, *Bronze and Iron: Old Latin Poetry from its Beginnings to 100 B.C.*, Berkley 1973.
- Lewis, Short 1945 C. T. Lewis, C. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1945.
- Lidova 1994 N. Lidova, *Drama and Ritual of Early Hinduism*, Delhi 1994.
- Lincoln 1975 B. Lincoln, *The Indo-European Myth of Creation*, *History of Religions* 15, Chicago 1975, 121-145.
- Livius 1955 *Titus Livius, Ab Urbe Condita Bks. 1–5: Titi Livi Ab Urbe Condita, Vol. 1*, R. S. Conway, C. F. Walters (eds.), Oxford 1955.
- Pascal 1981 C. B. Pascal, *October Horse*, *Harvard Studies in Classical Philology* 85, Cambridge 1981, 261-291.
- Plautus 1895 *Titus Maccius Plautus, Amphitruo in Plauti Comoediae, Vol. 1*, F. Leo (ed.), Berlin 1895.
- Puhvel 1978 J. Puhvel, *Victimal Hierarchies in Indo-European Animal Sacrifice*, *The American Journal of Philology* 99, Baltimore 1978, 354-362.
- Scriptores Historiae Augustae* 1965 *Scriptores Historiae Augustae, Flavi Vopisci Syracusii Divus Aurelianus: Scriptores Historiae Augustae, Vol. 2*, E. Hohl (ed.), Leipzig 1965.
- Scullard 1981 H. H. Scullard, *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, London 1981.
- Servius 1887 *Maurus Servius Honoratus, In Vergilii Bucolicon Librum: Servii Grammatici Qui Feruntur in Vergilii Bucolica et Georgica Commentarii, Vol. 3:1*, G. Thilo, (ed.), Hildesheim 1887.
- Varro 1951 *Marcus Terentius Varro, On the Latin Language vol. 1*, R. G. Kent (trans.), Cambridge 1951.
- Vergilije 1994 *Vergilije, Eneida*, in: *Djela / P. Vergila Marona, T. Maretić (trans.)*, Zagreb 1994. Electronic version accessible at: <https://lektire.skole.hr/djela/vergilije/eneida> (accessed 1.12.2019).
- Vergilius 1972 *Publius Vergilius Maro, P. Vergili Maronis Opera*, R. A. B. Mynors (ed.), Oxford 1972.
- Vergilius 2006 *Publius Vergilius Maro, The Aeneid*, R. Fagles (trans.), New York 2006.
- Vergilius 2006 *Publius Vergilius Maro, Georgics*, P. Fallon (trans.), Oxford 2006.
- Watkins 1995 C. Watkins, *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*, Oxford 1995.

West 2007

M. West, *Indo-European Poetry and Myth*, Oxford 2007.

Woodard 2006

R. Woodard, *Indo-European Sacred Space: Vedic and Roman Cult*, Chicago 2006.